

על עקרונות אחדים בשיטתו של הרב יוסף קאפח בזיהוי צמחים וענייני ריאליה

ד"ר זהר עמר

אני מבקש לפתוח מאמר זה בנימה אישית. על הרב יוסף קאפח שמעתי בעודי נער צעיר מבני משפחתי, בעיקר מצד אמי, שבעיניהם נחשב "מארי יוסף" לפוסק ההלכה המוסמך ביותר. פה ושם שמעתי אף הדים על חוג לומדי התורה שבו נמנו סבי, ר' יחיא בן מאיר קארה ז"ל ור' דוד קאפח ז"ל, אביו של ר' יוסף.¹ מאוחר יותר, כסטודנט התחלתי להיחשף לספריו של ר"י קאפח ובמיוחד התחבב עלי ספרו "הליכות תימן", שעד היום מהווה עבורי מקור מידע לא אכזב בכל מחקר ענייני הריאליה.²

לצערי, איני יכול להגדיר את עצמי כתלמיד מובהק של ר"י קאפח, היות שלא זכיתי להשתתף באופן סדיר בשיעוריו, אך מעיון בפירושו והערותיו לפירושי רס"ג והרמב"ם למדתי הרבה משיטתו ועל דרך לימודו של הרב קאפח. זכות יוצאת דופן להכרת שיטתו הזדמנה לי במהלך סדרה של מפגשים שקיימתי בביתו לצורך ליבון ודיון בסוגיות שונות: סממני הקטורת,

1. הרב יוסף קאפח, כתבים (בעריכת י' טובי), ירושלים תשמ"ט, חלק ב, עמ' 1037.

2. "קאפח, הליכות תימן, ירושלים 1987. בספר זה מובא רק חלק קטן מאוצר בלום של מידע ריאלי שהיה בידי ר"י קאפח; כך לדוגמה מובא שם (עמ' 185), תיאור חשוב של הפקת הבורית מצמחים בתימן, והוא מהווה למעשה אחד המקורות ההיסטוריים הבודדים המתעדים תעשייה זו מן התקופה הקדומה בכלל. באחת משיחותיי עימו הוא אף השלים לי את המידע החסר שם: "את גושי ה'חטמה' (חומר מינרלי שחור שהתקבל משריפת צמחים מסוימים בכבשנים) היו טוחנים ומשרים במים. האפר השחור היה שוקע, ואז היו מסננים את החומר ומקבלים 'קלי' – סודה לבנה ששימשה למאכל ולניקוי". נהגתי לעודד סטודנטים באוניברסיטה לפנות לרב קאפח ולשאול אותו בענייני ריאליה שונים. כך למשל בעניין הפקת ה"עטרן" הנוכר במשנה (שבת ב, ב) כתב לתלמידי, אבישי שלומי: "לשם הפקת העטרן היו מסיקים תנור, ממנו יצאה כמעין תעלה דקה. לתוך התנור היו מכניסים עצי ארז לחים שבשריפתם הנוזלים היו יוצאים מהם דרך התעלה למקום כינוס העטרן. יצקו את העטרן לנאדות ומכרו אותו במצב זה לצביעת דלתות. היו שהאמינו בתועלתו להברחת שדים".

חומרי הרפואה שהיו מקובלים בתימן, סוגיית הארבה הכשר, זיהוי צמחי המשנה ועוד. כל אחד מהמפגשים ארך למעלה משעה, והגם שתמיד היה הרב טרוד ועסוק בכתיבה או בהגהה של אחד מפתביו, ניכר היה בעליל שהוא נהנה לשוחח ולדון בעניינים אלה. הפן הריאלי והמעשי היה חשוב לו מאוד,³ שכן הוא עצמו עסק בהם באופן אישי. עוד נודע לי שהוא התנסה במלאכת הצידי, בעיבוד עורות ובשלב מסוים אף למד קורס ללכידת נחשים. כבן למשפחת צורפים, בקי היה ר' יוסף קאפח ברזי אומנות הצורפות התימנית המקורית לפרטיה,⁴ ואף עסק בה למחייתו בראשית דרכו בארץ-ישראל. הרב קאפח שימש גם מוהל,⁵ שוחט ובודק, והוא הכיר היטב ובאופן בלתי אמצעי את מיני העופות ושאר בעלי החיים הטהורים שהיו בתימן.

הרב קאפח כאיש מדע והלכה

במסגרת הדיון עם הרב קאפח התגלה בפניי אדם בעל חוש ביקורת מפותח ביותר ובעל הסתכלות מדעית השמורה רק לאנשי מקצוע מעולים; נכונים הדברים לגבי הגדרת מיני הצמחים (כולל זיהוי מיני חרקים זעירים מאוד שעליהם) וכן למשל, בהבחנה בין מיני ארבה וחגבים שונים.⁶

השכלתו של הרב קאפח הייתה רחבה והקיפה תחומי מדע רבים: פילוסופיה, אסטרונומיה, ביולוגיה, בלשנות ועוד. מהבחינה הזו הוא היה אישיות הלכתית בעלת שיעור קומה — דמות יוצאת דופן בדורה, אחרון לענקי האומה שדוגמתם מצאנו רק בימי הביניים בתקופת "תור-הזהב", ומשום כך הזדהותו המלאה עם דמויות כמו רס"ג והרמב"ם הייתה אפוא טבעית. יחסו של הרב קאפח למדע היה אמביוולנטי: הוא הכיר ואף הוקיר את תחומי המדע השונים ואת תרומתם להבנת ההלכה. גם דרך חקירתו הייתה מדעית ונעשתה בדרך אמפירית. יחד עם זאת, גישתו ודרך הסקת מסקנותיו הראו מחויבות מוחלטת לעקרונות ההלכה, בדרך כלל על-פי שיטת הרמב"ם ואסכולת רבני תימן. בדבר זה נבדלה שיטתו של הר"י קאפח מן הגישה האקדמית, המונחית בהתאם לכללי המתודה המקובלים במדע ומשוחררת מזיהוי או

3. כשדנתי עימו בסוגיית סממני הקטורת, שאלני מה חשיבות יש בדבר ואולי אין טעם לעסוק בכך, כנראה כחלק מגישתו המבקשת להימנע מהכרעה בעניין רגיש כמו כינון המקדש. אולם כשהסברתי שאני מעוניין להגיע לבירור מדעי-תורני, כפי שהדבר חשוב בכל תחום ותחום — נחה דעתו. וכאשר הצגתי בפניו את סממני הקטורת עצמם, נעלמו מיד כל ההסתייגויות והחששות, ובנפש חפצה פֶּשַׁע לְבָאֵרָם.

4. ראה: קאפח, כתבים, ב, עמ' 970-974.

5. במהלך זיהוי חומרי המרפא שהיו בתימן, הצביע הרב על "דם אלאח'ואן" — מין אלמוג (עוגבית אדומה = Tubipora musica), שנהגו לשחוק אותו ולהניחו על מקום הכרית של הנימול לעצירת הדם וכתומר מחטא.

הוא עצמו בהיותו מוהל נהג להשתמש בו למטרה זו. ועוד ראה הליכות תימן, עמ' 167, הערה 36.

6. בספרייתו ניתן למצוא חיבורים בנושאי צמחים ובעלי חיים, כמו למשל "האנציקלופדיה של החי והצומח של ארץ-ישראל" (הוצאת משרד הבטחון), והדבר מעיד עד כמה היה מעודכן ועד כמה קרובים היו נושאים אלה לליבו.

מפרשנות, שתוקפם נקבע רק על ידי מסורת או שיטת לימוד, שלא תמיד תימצא בהם סבירות הנראית לעין. דומה שהוא ראה בפרשנות המסורתית של חז"ל, הגאונים והרמב"ם — בזיהוי הצמחים — מקור פרשני מוסמך ומחייב, ולפיכך כל פרשנות אחרת שעשויה לסתור מסורת זאת יש לדחותה לדעתו, גם אם אין בה השלכות הלכתיות או שינוי מהותי בהבנת הטקסט.

יחסו לרס"ג

הרב קאפח ראה ברס"ג סמכות עליונה, שאין עליה עוררין; "שדבריו נאמנים עלינו כמאה עדים"⁷ יתרה מזאת, לדידו זיהוי הצמחים אצל רס"ג, למשל בעניין סממני הקטורת, הוא עניין שבקבלה ומי שאינו מפרש כך — לדעת הרב קאפח — אין לו מסורת חכמים.⁸ גישה זו נובעת כנראה מדברי רס"ג בעניין זיהוי העופות הטמאים, שעליהם כתב: "ואע"פ שתרגמונו אלו העשרים עופות כפי שקבלנו, הרי כל פרט מהם אלו יבוא לידנו לא היינו מכירים בבירור שזה הוא וזה שמו..."⁹ לפי דברי הרב קאפח, מאחר שמדובר במסורת וקבלה, חימה גדול יש על ראב"ע שחלק על רס"ג. נראה שר"י קאפח סבר שאמירתו של רס"ג מתייחסת לכל הזיהויים שהוא מביא, בעוד שלכאורה בפשטות ניתן לפרש את דברי רס"ג כמוסבים רק לזיהוי עשרים העופות. גם המילים "כפי שקבלנו" זקוקות לבירור האם מדובר בקבלה ממש, או רק בדרך של לימוד פרשנית, שקיבלה רס"ג בבית מדרשו, לצד פירושים אחרים שהיו מקובלים בתקופתו.

מכל מקום, בשל התוקף שנתן הרב קאפח לפירושי רס"ג, הוא דחה פעמים רבות זיהוי פרשנים אחרים וחוקרי צמחים מודרניים, כדוגמת עמנואל לעף ויהודה פליקס, ותהה כיצד ומניין הגיעו למסקנותיהם. את ביקורתו הוא נהג לנסח בצורה חריפה ונוקבת, לעיתים אף בנימה של לגלוג, אם כי הוא הקפיד שלא לנקוב בשמותיהם המפורשים. לעומת זאת, בשיחות בעל-פה הוא הביע את דבריו בצורה פתוחה יותר, ולא חשש להציג את גישתו בצורה פסקנית ללא כחל וסרק, וציין כי לא נמנע מעימות חריף בנושא זיהוי צמחים עם ד"ר אפרים הראובני עוד בהיותו תלמיד בישיבת "מרכז הרב".

מפורסמת היא זיקתו של הרב קאפח למשנתו של הרמב"ם ומעניין להתייחס למקומות

7. לזיהוי מין העץ אשר מפיקים ממנו את העטרן, ראה פירוש הרמב"ם למשנת שבת ב, ב, הערה 9. פעמים רבות הוא מבאר את המונחים אצל הרמב"ם על-פי שיטת רס"ג, ראה למשל, פירוש המשנה, עדיות א, יא, הערות 48-46; שם, ה, ו, הערה 44; הקדמה לאבות, פרק ראשון, הערה 11; נגעים ב, א, הערה 2. סוגיית זיהוי רס"ג, יחסו של הרמב"ם אליהם והשימוש שעשה בהם הרב קאפח בכתביו, ראויה לסקירה נפרדת.
8. דבר זה בא לידי ביטוי חריף בעניין זיהוי ה"ציפורן-שחלת" על-פי רס"ג והרמב"ם שתרגמוהו "אטפאר", והמחלוקת שבין ר"י קאפח לאחרים היא לא בזיהוי ה"שחלת", אלא בעניין זיהוי הסממן שהביא רס"ג. ראה פירושו ל"משנה-תורה", הלכות כלי המקדש ב, ה, עמ' קלב, הערה י. ר"י קאפח, כדרכו, מבסס את דבריו על-פי המציאות בתימן. ראה ז' עמר, "סממני הקטורת על-פי ר' סעדיה גאון", סיני, קיח (תשנ"ו), עמ' קלא; י' קאפח, "הערה בענין זיהוי הצפורן מסממני הקטורת", סיני, קיט (תשנ"ז), עמ' צד.
9. קאפח, פירושי רבינו סעדיה גאון על התורה, ירושלים תשמ"ד, עמ' קכב, הערה 4; עמ' קכה, הערה 7.

שקיימת בהם סתירה בין זיהוי רס"ג לאלו של הרמב"ם.¹⁰ בעניין זה השיב לרב חננאל סרי, שכפי הנראה, עמדו בפני הרמב"ם מסורות נוספות בצד המסורת שציין רס"ג, וביניהן הכריע בספריו, אולם כל זיהויי הם על-פי מסורת, ובלעדיה לא היה דוחה זיהוי כלשהו של רס"ג.

מגן על מסורת תימן

ר"י קאפח נהג להבליט את מנהגי תימן וקדמותם והשתדל לעמוד בפרץ נגד השפעות של מנהגי עדות אחרות, שחודרים אט אט ומחלחלים להם בקרב יוצאי תימן בארץ. כמי שנרתם תמיד להגנת מסורת יהודי תימן, שיתף פעולה עם פרופ' י' פליקס בניסיון להרחיב את ההכרה בכשרות הפסיון בארץ (ראה כתב הרשאתו).¹¹ פעמים אחדות סיפר לי אודות תימני זקן, תושב אחד ממושבי פרודור ירושלים שנחשד על ידי חלק מדייני ירושלים שהוא אוכל "עורבים". הר"י קאפח, שהודמן באותה העת למושב בית-הדין הגבוה בירושלים, שמע את טיעונו והבין מיד שאותו תימני נחשד על לא עוול בכפו, שכן הוא נהג ללכוד חוגלות (בערבית: "חג'ל", הוא עוף ה"קורא" לפי חלק מן הפרשנים), לשוחטן ולאוכלן. הואיל ומדובר בעופות מותרים על-פי מסורת תימן, מיהר הרב קאפח לנפותו מכל אשמה.

דוגמה מובהקת נוספת למלחמתו הבלתי-מתפשרת בזכות הלגיטימציה ושימור המסורת המקורית והייחודית של יהודי תימן, שמעמדה התערער מול הדומיננטיות של הפסיקה האשכנזית והספרדית בארץ, הוא נושא אכילת הארבה. היו יהודים שפקפקו במסורתם של יהודי תימן, וחשדו בהם שהם אוכלים שקצים ורמשים. במאמרי הגנה אחדים יצא הרב קאפח נגד המלעזים וכתב: "ונראה כי גם אלה שלא נהגו לאכול את הארבה, יכולים לסמוך עלינו ועל מסורתנו ולחזור לאכלה בלי שום פקפוק, כ"ש וכ"ש שאין למחות בידי מחזיקי הקבלה והמסורת".¹² בדברים אלה באה לידי ביטוי גישתו הכללית: כסבור שכמעט כל מנהגי תימן משמרים את מסורת חז"ל הקדומה והאוטנטית, על כן יכולים להסתמך על פרשנות הלכתית זו גם בני עדות אחרות.

השפעת הריאליה התימנית על זיהוי הצמחים

כאמור, הרב קאפח ראה ביהדות תימן, המשך כמעט ישיר ליהדות התלמודית,¹³ ועל כן הוא ניסה תמיד לכאר מציאות או מונחים הנזכרים בספרות חז"ל על סמך מה שהכיר בתימן. המעייין בפירושו למשנה יוכל בין השיטין ללמוד רבות על הגידולים החקלאיים והצמחייה של תימן.

10. ראה למשל בעניין ה"בוץ", ז' עמר וט' פרידמן, "אריגי פתילת המדבר בתקופה הקדומה", עת הדעת, ג (תש"ס), עמ' 124.

11. זה בהחלט שיתוף פעולה יוצא דופן, שכן הוא חולק רבות על זיהוי הצמחים של פליקס, שלדעתו אינם מבוססים דיים. ומאריך נימה של ביקורת שמעתי גם מפי מורי, פרופ' יהודה פליקס, על חלק מן הזיהויים שהציע ר"י קאפח ועל השיבושים הרבים ברישום השמות המדעיים של הצמחים.

12. ראה: מאמר תגובה בעיתון "המודיע" מתאריך ח' באדר א' תשי"ט (16.2.1959); פירוש הרב קאפח ל"משנה-תורה", הלכות מאכלות אסורות א, כב, הערה לא.

13. אכן קביעה זו נכונה במידה רבה, ומאמרים רבים הוכיחו זאת מזווית ראייה שונות, אך דומה שיהא מדויק יותר לראות במנהג תימן הקדום המשך כמעט ישיר לתקופת הגאונים ולחיי התרבות הערבית של ימי הביניים.

בעינונו אף ימצא ערך מוסף, משום שאת זיהוי הצמחים שבפירושו רס"ג והרמב"ם ואת שימושיהם, מנסה הרב לעיתים לזהות ולתאר על-פי מה שהכיר בתימן¹⁴ או באזור ירושלים.¹⁵ יחד עם זה יש לשים לב, שאין וודאות שאכן תמיד מדובר באותם מינים, שכן ישנם כינויים בערבית המשמשים שם קיבוצי למספר צמחים או לבעלי חיים שונים. כמו-כן יודעים חילופי שמות הצמחים בערבית בין הארצות השונות¹⁶. הרב קאפח חש בבעייתיות הזאת ולכן נמנע בדרך כלל מלהביא לצד פירושו איורים ותמונות¹⁷. כאשר עשה כן, בהקשר לזיהוי ה"צָרִי" – שהוא "עוד בלסאן" – טעה. מצד אחד הוא צידד בזיהוי ה"צרי" עם ה-Commiphora opobalsamum¹⁸, אך בפירושו ל"משנה-תורה" הוא מתאר את "הסמבוק השחור" (Sambucus nigra), והוא אף מצרף תמונה שלו.¹⁹ ללא ספק מדובר בהשפעת מילונים ערביים מאוחרים, ובעובדה שצמח זה נמכר בשם "בלסאן" עד היום, בשוק הפְּשָׁמִים בירושלים ובמקומות אחרים. שליטתו של הרב קאפח במכמני השפה הערבית הייתה ללא מְצָרִים; הוא השתמש במילונאות הערבית, אם כי לא ייחס לה משקל סגולי רב.²⁰ לעיתים הוא הציע זיהוי עצמאי משלו וחלק על המילונים שלא לצורך, כמו במקרה של זיהוי המונחים "ג'וז אלטיב" ו"בסבאסה"²¹. שניהם תבלינים המופקים מ"אגוז מוסקט" (Myristica fragrans); הראשון הוא הזרע המקולף והשני הוא מעטה הזרע הנמכר בנפרד. לאמיתו של דבר גם מוכרי התבלינים לא תמיד יודעים ששני תבלינים אלה מקורם באותו עץ.

דוגמה אחרת היא זיהוי המונח הערבי "עצא אלראעי" בהקשר ל"אבוב רועה"²². כאן מציע הרב קאפח זיהוי, שאין לו לפי עניות דעתי כל ביסוס, והוא מתאמץ להוכיח את דבריו בניגוד לכל הפרשנים, המילונאים הערביים והחוקרים המודרניים. הרב קאפח מציע זיהוי מקורי לצמח

14. למשל: פירוש המשנה לכלאים א, ח, הערה 49; מעשרות ד, ה, הערה 17; ערלה ב, י, הערה 21; שבת כ, ג, הערה 8; כרותות א, א, הערה 50; טבול יום א, ה, הערה 21; עקצים ג, ה, הערות 30 ו-33.
15. למשל: פירוש הרמב"ם למשנת שביעית ח, א, הערה 7; פסחים ב, ו, הערה 33. המידע המובא שם בנוגע לזיהוי ה"חרחבינה" ("קרצענה") מבוסס על הצמח שראה שנמכר ע"י פלאחים בשווקי ירושלים. מאוחר יותר זיהה הרב צמח זה (על-פי פרט ששלחתי אליו באמצעות הרב אליצור סגל) עם "חרחבינה מכחילה" (Eryngium creticum), כפי שגם מובא שם; עקצים א, ו, הערה 31.
16. ראה: הרמב"ם, ביאור שמות הרפואות, ירושלים תשכ"ט, הקדמה, עמ' 15. אחת הדוגמאות לכך היא שאלת זיהוי ה"אגסים" וה"קרוסטמלין". וכך כתב ר"י קאפח בהערותיו לפירוש הרמב"ם, למשנת כלאים א, ד, הערה 34: "בתימן קוראים הערבים ל'משמש' 'ברקוק' ולפרי הנקרא כאן שויף בשם 'אנגאץ' ולפי זה האגס הוא המשמש והקרוסטמלין הן השויפים ואינן כלאים מפני שהם קרובים בגודלם ובצבע הפרי בפרט השויף הלבן, אך במילונים הערבים מפרשים שה'אגאץ' או ה'ברקוק' הוא הפרי הנקרא אגס... וכשאיני לעצמי איני יודע להכריע למה התכוון רבינו".
17. בפירושו להרמב"ם, הלכות מאכלות אסורות א, עמ' לג, סוף הערה יב.
18. בהערותיו לפירוש הרמב"ם למשנה, כריתות א, א.
19. בפירושו להרמב"ם, כלי המקדש ב, ה, עמ' קלב, הערה ט.
20. ראה דברי הקדמתו לפירוש הרמב"ם למשנה, מסכת זרעים, עמ' 6.
21. פירוש הרמב"ם למשנה, עקצים ג, ה, הערה 33.
22. פירוש הרמב"ם למשנה, שבת יד, ג, הערה 8.

רפואה הידוע בשם "כ"יאר שנבר" (Cassia fistula),²³ ודומה שתיאור הצמח ושימושו הנרחב בתימן השפיע עליו מאוד בעניין זיהוי זה. הערותיו של הרב קאפח מספקות אפוא לא רק אוצר של מידע, אלא הן מהוות גם פירוש בפני עצמו שניתן לאפיין אותו. ניסינו כאן רק לשרטט מעט מאיפיונים אלה.

חשיבות זיהויי

למרות הדוגמאות הבודדות החריגות שהבאנו לעיל, הרי שבאופן כללי, רובם המוחלט של הזיהויים שהוא הציע עומדים במבחן הביקורת המדעית. לזיהויי קיימת חשיבות מרובה, משום שעשוי להיות להם משקל מעשי בכל הקשור לפסיקה ההלכתית. זאת בניגוד לחוקרים מהקהיליה האקדמית שלעיתים מציעים זיהויים ברמה התאורטית, מבלי לחשוש שלתוכן דבריהם יש תוקף מחייב. מודע לבעייתיות של סוגיית הצמחים ובעלי החיים, היה הרב קאפח בין הבודדים שבין אנשי ההלכה בדורות האחרונים שהעז להתמודד עם סוגיות אלה. את זיהויי הוא הביא בדרך כלל באופן ברור וחד, משולל מן הסגנון ההססני והמעורפל המאפיין אחדים מאנשי ההלכה שנאלצים להתמודד עם סוגיות מעין אלה.

כך לדוגמה, באחת מתשובותיו האחרונות, בעניין כשרות הג'ירפה ("זמר" המקראי

בי"ה.	טו' טיון התשי"ס
לכבוד הרה"ג יוסף קאפח שליט"א	
<p>אני עוסקת במחקר קטן, במסגרת אוני' בר - אילן, אודות ה"זמר" המופיע בדברים יד' ה' כאחת מן החיות הכשרות. בניגוד לחוקרי ימינו אני סבורה כי הזמר הינו הג'ירפה כפי שמוחה אותה רס"ג, כמו שמופיע בתרגומים וכן בשאר הספרים. אודה מאוד לרב אם יוכל לסייע לי בבירור מסי שאלות. בתרגומי של רס"ג כאשר מוזכר הזמר מתרגם אותו רס"ג "זרפיה", וכן כתב הרב בפירושו בספר: "חיה ידועה עורה מנומר וידיה ארוכות מרגליה צוארה ארוך וקרניה קטנות". אם אנו יודעים מהו הזמר מדוע אנו לא אוכלים אותו? האם חובב עלינו לקבל את החיות הכשרות במסורת או שמה מספיקים סימני הטהרה? ואם נפסקה המסורת האם יש לנו דרך לחדש אותה? כמו כן נמסר לי כי נערכת שחיטת ג'ירפה בארה"ב, האם נוכל לאכול מן השרי?, האם יש לסמוך על שחיטה זו?</p> <p style="text-align: right;">בבית הטהרה</p> <p style="text-align: right;">רב' עופ' לוי</p> <p>רב' עופ' לוי טבל במסגרת כ"ח פועלני בנידון. אלב' דבאן וקוד' לוינוס המעניב, וז"ל עורך מסורת, ומה ע"פ לנו לולטל במד' זמן זול שמוס' אל ענייני, כי במד' ב"ד נאמן ז"ל ע"פ ע"פ: בק"טל ובמד' נמד' ע"פ אל' מק"טל בב"ל נד"קונו, ולא עוסקו במספרו ט"ס. כי כל היותו כולל ע"פ ולכן ל"ן במד' ט"ס, האמנה ט"ב ל"ן על ע"פיה אינו חייב סב"ל ע"פנו.</p> <p>כל אופן א"ס נמחל ע"פיה כמ"כ מע"פ ל"לנו נמחל למח"ל.</p> <p style="text-align: right;">ב"ב יוסף קאפח</p>	

על-פי רס"ג) — לא היסט לפסוק להלכה: "אם נשחט שחיטה כשרה, מותר לאכול ממנו לכתחילה" (במכתב מתאריך י' בתמוז תש"ס על-פי חותמת הדואר המבוללת, כלומר, שבוע ימים לפני פטירתו!). התשובה נשלחה לסטודנטית שהנחיתי (ביקשה להישאר בעילום-שם), והיא משקפת פן נוסף ומיוחד באישיותו; הנכונות להשיב לכל אחד ואחת מישראל ששאל לדעתו וביקש את עצתו, ובדרך זו תרם להפצת משנתו לכל דכפין.

23. על צמח זה ראה: ז' עמר, "השימוש בכסית האבוב בארץ-ישראל וסוריה בימי הביניים", קורות, יא (תשנ"ה), עמ' 56-64. מבין הקשיים בזיהוי של ר"י קאפח מתברר שצמח זה כנראה לא היה מוכר בשימושו בארץ-ישראל בתקופת חז"ל, וכן עובדת היותו מוגדר כצמח רפואה מובהק שאינו מאכל בריאים, ראה: ר' דוד בן שלמה אבן זמרא, שאלות ותשובות הרדב"ז, ורשא תרמ"ב, ב, חלק א, תשובות מד, תצט.